

جهانی شدن و تأکید بر الحاق و عدم الحاق جمهوری اسلامی ایران به WTO

حسین ولی وند زمانی^۱

چکیده

فرایند جهانی شدن از سال‌ها قبل در حال شکل‌گیری بوده و جهانی شدن اقتصاد، بارزترین و مشخص‌ترین نمونه جهانی شدن به شمار می‌رود و به عبارت دیگر، از گستردگی، سرعت و عمق بیشتری برخوردار است. کشورهای در حال توسعه به جهت فرار از مرزهای بحران اقتصادی، لاجرم به توصیه‌ها و درخواست‌های کشورهای صنعتی پیشرفته در قالب پیمان‌ها، سازمان‌ها و نهادها تن داده و قطعاً تبعات آن را هم می‌پذیرند. سازمان تجارت جهانی یکی از سازمان‌هایی است که در کشورهای مختلف از جمله جمهوری اسلامی ایران، مباحثات زیادی در خصوص پیوستن و یا عدم پیوستن به آن مطرح بوده و این مقاله به این موضوع می‌پردازد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ - دانشجوی دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی و معاون آموزش دافوس آجا

مقدمه

جهانی شدن را می توان رایج ترین مفهوم پس از دهه ۱۹۹۰ میلادی نزد اندیشمندان در بیشتر شاخه های علوم دانست. نظریه دهکده جهانی مک لوهان^۱ که جهان را با توجه به فناوری های جدید، دهکده ای کوچک پنداشته و بسیاری از روابط را به واسطه همین فناوری ارتباطی تحت تاثیر قرار داده است از نظریه های تدوین شده در این دهه است و جهانی شدن در علم اقتصاد، کاربرد بیشتری یافته، به نحوی که در سازوکار اقتصاد جهانی به یک روند تبدیل شده است.

جهانی شدن اقتصاد، بارزترین و مشخص ترین نمونه جهانی شدن به شمار می رود و به عبارت دیگر، از گستردگی، سرعت و عمق بیشتری برخوردار است. وجه غالب اقتصاد در این فرآیند به گونه ای است که ابعاد سیاسی و فرهنگی آن تحت تاثیر بعد اقتصادی شکل و انجام می پذیرد. جهانی شدن اقتصاد به معنای وابستگی شدید اقتصاد داخلی و خارجی کشورهای گوناگون، کاهش قابل توجه موانع گمرکی در تجارت بین الملل، گستردگی نقل و انتقالات مالی کشورها، دسترسی همزمان به اطلاعات از سوی تکنولوژی، برداشته شدن مرزها در مناطق مختلف جغرافیایی برای ایجاد بازار مشترک، تولید بیشتر و تحرک نیروی کار و یکسان سازی قوانین مختلف در تمامی سطوح است. جهانی شدن بازارهای مالی، جهانی شدن رقابت های بازاری، توسعه و گسترش فناوری همراه با فرآیند تحقیق و توسعه، شکل گیری الگوهای مصرف جهان همراه با بازارهای مصرف جهانی، جایگزینی توان نظم بخشیدن به اقتصاد ملی از سوی توسعه اقتصاد سیاسی جهان، کاهش نقش دولتها در طراحی قوانین جهانی، افزایش شکافهای طبقاتی درون جوامع و در حاشیه رفتن جوامع کمتر توسعه یافته از ویژگی های جهانی شدن اقتصاد است.

-Mac Lohan

تأثیر گذاری جهانی شدن

سیاست خارجی به مثابه پلی است بین نظام دولت (ملی) و نظام بسیار فشرده، متمرکز، متنوع و گسترده جهانی، نظامی که دولت ملتها بخشی از اجزای آن محسوب می شوند. این پل به دنبال تقویت و گسترش فرآیند جهانی شدن است و امروز هیچ دولتی، چه کوچک و چه بزرگ، چه قدرتمند و چه ضعیف، چه توسعه یافته و چه در حال توسعه یا توسعه نیافته، چه ثروتمند و چه فقیر را نمی توان یافت که در تدوین، اجرا و تحول سیاست خارجی خود نقش این پل ارتباطی را مد نظر قرار ندهد.

در خصوص چگونگی و نحوه رویارویی جمهوری اسلامی ایران با پدیده جهانی شدن، ملموس ترین شیوه بررسی، تجزیه و تحلیل اجمالی برنامه های توسعه اقتصادی اجتماعی کشور و سازگاری یا عدم سازگاری آنها با روند جهانی شدن اقتصاد است.

نگرش عقلایی در سیاست گذاری خارجی جمهوری اسلامی ایران، موضوع عضویت در سازمان تجارت جهانی است؛ زیرا ایران با ورود به آن می تواند با حدود ۱۷۲ کشور جهان ارتباط قاعده مند اقتصادی و تجاری برقرار کند، محل و امکان مطمئنی برای دسترسی به بازار دیگر کشورها و توسعه صادرات خود پیدا کند و با گزینش صنایع خاص و حمایت هدفمند از آنها ضمن استفاده از نیروهای اقتصاد بین الملل زمینه ارتقای توان و توسعه صادرات را فراهم کند و از همه مهمتر اقتصاد کشور را با جریان جهانی شدن اقتصاد که نقش اصلی را در برنامه توسعه همه کشورها ایفا می کند پیوند زند و قدرت ملی کشور را افزایش دهد تا توان رقابت و حیات در دوران جهانی شدن را داشته باشد و در مقابل آیا صنایع و تولیدات داخلی ایران پاسخگوی بازار رقابت جهانی هست یا خیر و آیا در این فرایند غلبه صادرات بر واردات حادث می گردد یا خیر؟

سازمان تجارت جهانی (WTO)

طی دهه ۸۰ بویژه در نیمه دوم، بسیاری از کشورهای در حال توسعه به سوی طی خصوصی سازی، کاهش دخالت‌های دولت در امور اقتصادی، مقررات زدایی، آزادسازی تجارت، بین‌المللی کردن رفتارهای اقتصادی، تلاش جهت جلب سرمایه‌های خارجی و بطور کلی سعی در حاکم کردن عناصر اقتصاد بازار بر اقتصادهایشان روی آوردند. این تحولات ساختاری در محیط اقتصاد سیاسی بین‌الملل، زمینه ساز آغاز مذاکرات دور اروگوئه (۱۹۸۶) و تشکیل سازمان تجارت جهانی^۱ (WTO) بود.

مذاکرات دور هشتم در سپتامبر ۱۹۸۶ در پی ملاقات وزیران بازرگانی کشورهای عضو، در اروگوئه برگزار شد. آنها موافقت کردند مذاکرات خود را در خصوص یافتن روشی جدید برای بهبود تجارت در سطح جهان طی یک دوره چهار ساله تحت نظارت سازمان آغاز کنند. این مذاکرات نیز به دور اروگوئه معروف شد. هدفهای این مذاکرات بر آزادسازی بیشتر تجارت، تقویت نقش موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات)^۲ و تدوین قواعد و مقررات چند جانبه برای گسترش و آزاد سازی تجارت استوار بود. آنچه این دور از مذاکرات را از دور قبلی آن متمایز می ساخت این بود که مذاکرات از مسائل همیشگی و سنتی تجارت بین‌المللی مانند موانع و محدودیت‌های تعرفه ای و غیر تعرفه ای فراتر رفته، به مسائلی همچون سیاست کشاورزی و سرمایه گذاری خارجی منسوجات و پوشاک و مالکیت معنوی پرداخته است. گرچه در ابتدا مدت مذاکرات این دور چهار سال، یعنی تا آخر ۱۹۹۰ تعیین شده بود، اما عملاً مذاکرات هفت سال به طول انجامید و حاصل آن گسترش دامنه فعالیت‌های گات بود که کشاورزی، منسوجات و پوشاک و اقدامات سرمایه گذاری مرتبط با تجارت را نیز در بر گرفت. در سال ۱۹۹۳ در کنفرانس ژنو، یک موافقتنامه ۵۵۰ صفحه ای توسط ۱۱۷ کشور به تصویب رسید که بزرگترین

^۱-World Trade Organization (WTO)

^۲-General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

قرار داد تجاری جهان در آن زمان محسوب می شد؛ به این ترتیب «سازمان تجارت جهانی» متولد شد.

در سال ۱۹۹۵ این نهاد نوپا، به پیشنهاد کشورهای کانادا، مکزیک و کشورهای عضو اتحادیه اروپا، آغاز به کار کرد. طبق همین موافقتنامه کلیه کشورهای عضو گات موظف شدند ظرف مدت دو سال به عضویت این سازمان در آیند.

سازمان تجارت جهانی یک نظام تجارت چند جانبه است که به منظور برداشتن محدودیت های تجاری کالاها و خدمات، توسعه تجارت و ایجاد یک سیستم یکپارچه اقتصادی بر مبنای آزادی تجارت پایه گذاری شده است. عضویت در این سازمان به معنی پذیرش تمام نتایج و مصوبات دوراروگوئه است و وجه تمایزاتی با گات دارد چهار تفاوت عمده با گات دارد:

- ۱- گات یک موافقت نامه قانونی موقت بود، در حالی که **WTO** یک نهاد دائمی با توافق های مستمر می باشد.
- ۲- کشورها در گات به عنوان "مشارکت کننده قراردادی" شناخته می شدند، ولی در **WTO** عضو هستند.
- ۳- گات عمدتاً کالاها را شامل می شد، در حالیکه **WTO** خدمات و حتی مالکیت معنوی را هم در بر می گیرد.
- ۴- گات یک توافق نامه بدون قدرت اجرایی بود، ولی **WTO** قدرت اجرایی دارد.

به دلیل همین خصوصیات برجسته سازمان تجارت جهانی است که هم اکنون بیش از ۱۴۰ کشور جهان با در اختیار داشتن بیش از ۹۰ درصد تجارت جهانی، عضو سازمان تجارت جهانی بوده و بعضی از کشورهای دیگر نیز در حال مطالعه برای پیوستن به این سازمان می باشند.

WTO نهادی است همپراز صندوق بین المللی پول^۱ (**IMF**) و بانک جهانی^۲ (**WB**) ، و مسئول مدیریت گات ۱۹۹۴، موافقتنامه عمومی مربوط به تجارت خدمات^۳ (**GATS**) و نیز موافقتنامه مربوط به حقوق مالکیت معنوی قابل تجارت^۴ (**TRIPS**) می باشد.

یکی از ویژگی های **WTO** این است که فعالیت هایش توسط خود دولت های عضو انجام می شوند و کم و کیف آن نیز به کیفیت مشارکت کشورها در مذاکرات و نشست های آن بستگی دارد. در **WTO** هر کشوری تنها یک رأی دارد و این یکی از تفاوت های این نهاد با دو نهاد دیگر یعنی، صندوق بین المللی پول و بانک جهانی می باشد. تصمیم بسیاری از کشورهای در حال توسعه به همگرایی اقتصادشان با نظام چند جانبه تجارت جهانی، آنها را بر آن داشته که طی چند دهه اخیر به موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) و این اواخر به سازمان تجارت جهانی بپیوندند؛ و بر این اساس، سیاست های اقتصادی و به طور کلی استراتژهای توسعه شان را در راستای بهره مندی بیشتر از برونی های^۵ مثبت آن سامان داده اند.

در واقع اکثر کشورهای در حال توسعه دریافته اند که هیچ راهی برای منتفع شدن از آثار مثبت تجارت بین المللی و تحت تأثیر قراردادان قواعد آن وجود ندارد، مگر اینکه عضوی از **WTO** شده و به صورتی فعال در آن ظاهر شوند. با وجودی که پیوستن به سازمان تجارت جهانی امری اختیاری است ولی اکثر کشورها به این نتیجه رسیده اند که وارد شدن به این نظام بهتر از خارج ماندن از آن است.

-
- International Monetary Fund
 - World Bank
 - General Agreement on Trade in Services (GATS)
 - The Agreement on Trade-Related Intellectual Property Rights (TRIPs)
 - Externalities

اهداف و اصول سازمان تجارت جهانی

سازمان تجارت جهانی، همچون گات، سه هدف عمده را دنبال می کند: ارتقای سطح زندگی، تأمین اشتغال کامل در کشورهای عضو و توسعه تولید و تجارت و بهره وری بهینه از منابع جهانی، دستیابی به توسعه پایدار با توجه به بهره برداری بهینه از منابع جهانی، حفظ محیط زیست بطوری که با سطح مختلف توسعه اقتصادی سازگاری داشته باشد و افزایش سهم کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته از رشد تجارت بین المللی، از اهداف مختص سازمان تجارت جهانی به شمار می رود.

متناسب با همین اهداف، سازمان تجارت جهانی به مدیریت و تسهیل عملیات اجرایی و توسعه اهداف موافقتنامه سازمان تجارت جهانی و تهیه چارچوب لازم برای اجرای مدیریت موافقتنامه های تجاری چند جانبه می پردازد. همچنین نقش فراهم کردن امکانات گردهمایی اعضا برای مذاکره و مشورت در زمینه روابط چند جانبه تجاری و اجرا و تدوین مقررات مربوط به روشهای حل اختلاف میان اعضا را بر عهده دارد. سازمان تجارت جهانی همچنین موظف است نظام بررسی و تجدید نظر در سیاستهای تجاری را برقرار نموده، با سازمانها و تشکیلات اقتصادی بین المللی همچون صندوق بین المللی پول و بانک جهانی همکاری داشته باشد.

اصول سازمان تجارت جهانی با کمی تفاوت همانند اصول مندرج در موافقتنامه گات می باشد. بطور کلی سازمان تجارت جهانی بر هشت اصل مهم مبتنی است:

۱. اصل عدم تبعیض و تعمیم بلا شرط اصل دولت کامله الوداد (MFN) بر طبق این اصل هرگونه امتیاز بازرگانی یا تعرفه ای که از سوی یک کشور نسبت به هر کشور عضو اعمال می شود، به تمام شرکای تجاری عضو، قابل تعمیم است. تنها استثنای

- این اصل در مورد همگرایی اقتصادی همانند اتحادیه های گمرکی بین چند کشور می باشد.
۲. استفاده از محدودیتهای کمی در تجارت همچون سهمیه بندی و صدور پروانه واردات ممنوع بوده، حمایت از صنایع داخلی فقط از طریق تعرفه های گمرکی شفاف امکان پذیر می باشد.
 ۳. کاهش و تثبیت تعرفه های گمرکی و حذف موانع تجاری غیر تعرفه ای ، مگر در مورد محصولات کشاورزی که با مشکلات در پرداختها مواجه هستند.
 ۴. برقراری سیستم تعرفه های ترجیحی با هدف اعطای امتیازات تجاری به بعضی از فرآورده های کشورهای در حال توسعه، به منظور ساده سازی رقابت محصولات این کشورها با محصولات تولیدی کشورهای صنعتی.
 ۵. هرگونه عمل کشورهای عضو که جنبه دامپینگ^۱ (فروش زیر قیمت تمام شده) داشته باشد ممنوع است.
 ۶. وضع هرگونه مالیات بر کالای وارداتی بیشتر از میزان مالیات بر کالاهای ساخت داخل، توسط کشورهای عضو ممنوع است.
 ۷. اعطای هرگونه وام (کمک بلاعوض) و تخفیف مالیاتی به منظور تشویق کالا غیر قانونی است.
 ۸. انجام مشورت در مورد سیاستهای بازرگانی با دیگر اعضا و حل و فصل اختلافات ناشی از روابط تجاری از طریق مذاکره.

ساختار سازمان تجارت جهانی

سازمان تجارت جهانی دارای تشکیلات زیر است:

-Dumping

۱. کنفرانس وزیران
۲. شورای عمومی
۳. رکن حل اختلاف
۴. دبیرخانه
۵. رکن بررسی خط‌مشی تجاری
۶. شوراهای تخصصی
۷. کمیته های تخصصی

۱- کنفرانس وزیران: که از نمایندگان کلیه دول عضو تشکیل می‌شود، عالی‌ترین رکن سازمان به شمار می‌آید. اجلاسهای این کنفرانس حداقل هر دو سال یک بار برگزار می‌شود. کنفرانس مزبور، وظایف سازمان تجارت جهانی را دارا بوده، در راستای انجام وظایف خود مبادرت به تأسیس کمیته‌هایی می‌کند. تعیین مدیر کل سازمان، اختیارات و وظایف او نیز بر عهده کنفرانس است.

۲- شورای عمومی: از نمایندگان کلیه دول عضو تشکیل شده است و در فواصل بین‌المللی اجلاسهای کنفرانس وزیران، وظایف آن را بر عهده دارد. وظیفه دیگر این شورا، هدایت کلی و نظارت بر نحوه فعالیت‌های شوراهای تجارت کالا، تجارت خدمات و جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت معنوی است. همچنین مسئولیتهای «رکن حل اختلاف» و «رکن بررسی خط‌مشی تجاری» را عهده دار بوده و جهت ایفای مسئولیتهای خود در این خصوص، مبادرت به تشکیل جلساتی می‌کند. شورای عمومی مسئول ارتباط و همکاری سازمان تجارت جهانی با سایر سازمانهای بین‌المللی بوده، تصویب مقررات مالی و بودجه سالانه سازمان را بر عهده دارد و حقوق عضویت هر یک از اعضاء را نیز تعیین می‌کند.

۳- رکن حل اختلاف: به منظور مشورت و حل اختلاف مطابق تفاهم نامه راجع به قواعد و رویه های حاکم بر حل اختلاف تشکیل می شود و برای انجام وظایف محوله اختیار خواهد داشت که هیئتهای رسیدگی را تشکیل دهد، گزارشهای هیئت رسیدگی و رکن استینافی را تصویب کند، بر اجرای احکام و توصیهها نظارت نماید و تعلیق امتیازات و دیگر تعهدات را به موجب موافقتنامههای تحت پوشش اجازه دهد. تشکیل جلسات این رکن بر حسب ضرورت خواهد بود و کشورهای عضو، ملزم به تبعیت از اصول و تصمیماتی هستند که از سوی این رکن اتخاذ می شود.

۴- دبیرخانه: از مدیرکل، که در رأس آن قرار دارد و کارکنان تشکیل شده است. مدیرکل را کنفرانس وزیران منصوب می کند. او طبق مقررات و شرایطی که کنفرانس تصویب کرده است به انجام وظایف محوله می پردازد. یکی از وظایف مدیرکل، نصب کارکنان دبیرخانه و تعیین وظایف آنها بر طبق مصوبه کنفرانس وزیران است. مدیرکل مسئول برآورد بودجه سالانه و تنظیم بیان مالی سازمان و ارائه آن به کمیته بودجه، مالی و تشکیلاتی است.

۵- رکن بررسی خط مشی تجاری: طبق مکانیسم بررسی خط مشی تجاری، رکن بررسی خط مشی تجاری، پیش بینی شده است. بعلاوه، شورای عمومی نیز برای انجام وظایف و مسئولیتهای این رکن تشکیل جلسه می دهد. یکی از وظایف مهم رکن مزبور، بررسی خط مشیها و رویه های تجاری همه اعضا از لحاظ تأثیر آنها بر نظام چند جانبه تجاری خواهد بود. بدین منظور هر دولت عضو، باید به طور منظم رویه های تجاری را که اتخاذ می کند به این رکن گزارش دهد. رکن بررسی خط مشی تجاری حداکثر پنج سال بعد از انجام لازم الاجراء شدن موافقتنامه تأسیس سازمان تجارت جهانی، ارزیابی عملکرد

مکانیسم بررسی خط مشی تجاری را بر عهده گرفت. نتایج ارزیابی مزبور، به کنفرانس وزیران ارائه شد.

۶- شوراهای تخصصی: سازمان تجارت جهانی برای اجرای وظایف خود مبادرت به تشکیل شوراهایی می نماید که بطور کلی زیر نظر شورای عمومی فعالیت می کنند.

۷- کمیته های تخصصی: کنفرانس وزیران برای اجرای وظایفی که بر عهده دارد، مبادرت به تأسیس کمیته های تخصصی می کند. مهمترین این کمیته ها عبارت است از:

الف - کمیته تجارت و توسعه

ب - کمیته محدودیتهای تراز پرداختها

ج - کمیته بودجه، مالی و تشکیلاتی

این کمیته ها وظایف خود را طبق موافقتنامه های تجاری چند جانبه و آنچه شورای عمومی تعیین کرده است، انجام می دهند و عضویت در آنها بر کلیه دولت های عضو مفتوح خواهد بود.

عضویت در سازمان تجارت جهانی

مطابق مفاد موافقتنامه تأسیس سازمان تجارت جهانی، طرفهای متعهد گات ۱۹۴۷ و نیز جوامع اروپایی که موافقتنامه حاضر و موافقتنامه های تجاری چند جانبه را می پذیرند و در مورد آنها جداول امتیازات و تعهدات به گات ۱۹۹۴ و جداول تعهدات خاص به موافقتنامه عمومی راجع به تجارت خدمات منضم شده است، بصورت اعضای اصلی سازمان تجارت جهانی در می آیند. الحاق هر عضو جدید به سازمان که در اداره روابط تجاری خود، مطابق موافقتنامه های تجاری چند جانبه خود استقلال کامل داشته باشد،

طبق شرایطی که میان آن و سازمان تجارت جهانی مورد توافق قرار می گیرد، با تصویب دو سوم آرای اعضای کنفرانس وزیران صورت خواهد گرفت. همچنین خروج هر دولت عضو از سازمان، شش ماه پس از اعلام کتبی به مدیر کل، صورت می گیرد.

مراحل عمومی پیوستن به سازمان تجارت جهانی

فرآیند الحاق به سازمان تجارت جهانی، فرآیندی طولانی و چند مرحله ای است که هر مرحله از آن الزامات و شرایط خاص خود را می طلبد. کشوری که خواهان عضویت در این سازمان است، ابتدا باید تقاضای عضویت خود را از مدیر کل سازمان به اطلاع سایر اعضا برساند. پس از طرح تقاضای این کشور در جلسه شورا، و به مجرد اینکه درخواست وی مبنی بر عضویت پذیرفته شود، یک گروه کاری متشکل از داوطلب عضویت، جهت رسیدگی به تقاضای عضویت تشکیل می شود و کشور متقاضی، گزارشی از سیاستهای تجاری خود تهیه و به این گروه ارائه می دهد.

همزمان با اقدامات فوق، مذاکرات دو جانبه و چند جانبه ای به منظور تعیین شرایط عضویت و حصول توافق میان گروههای کاری، سپس تنظیم پروتکل الحاق کشور و مشخص شدن تعهدات هر کشور در زمینه گشایش بازار کالا و خدمات خود به روی سایر اعضا انجام می گیرد. در واقع مرحله اول یعنی مذاکرات، آغاز فرآیندی است که در نهایت منجر به عقد قرارداد میان دولت متقاضی و سازمان می شود. تمامی مواد و بندهای این قرار داد نیز طی مذاکره و بر اساس توافق تعیین می شود. این مرحله در سازمان تجارت جهانی به مرحله Fact Finding موسوم است و به مجموعه اطلاعاتی مربوط می شود که هر کشور (متقاضی عضویت) باید تهیه کند و در اختیار گروه کاری

قرار دهد و بطور عمده شامل گزارش سیستم تجاری، پرسشها و پاسخهای کتبی مربوط به این گزارش و اسناد و قوانین مورد نیاز است.

نتیجه تلاشهای گروههای کاری منجر به تهیه مجموعه اسنادی خواهد شد که شامل گزارش گروه کاری، پروتکل الحاق و جدول تعهدات دسترسی به بازار کشور در مورد کالاها و خدمات است. جدول مذکور توسط دبیرخانه سازمان تهیه می شود.

مرحله آخر، مجموعه ای است که برای تصویب به شورای عمومی تسلیم می شود؛ رأی گیری در جلسه شورا باید انجام گیرد و عضویت کشور متقاضی منوط به کسب دو سوم آرا می باشد. یک ماه پس از تصویب پروتکل توسط پارلمان کشور متقاضی، عضویت به مرحله اجرا در می آید.

مراحل هفت گانه عضویت دائم ایران در سازمان تجارت جهانی

جمهوری اسلامی پس از چندین بار درخواست عضویت در سازمان تجارت جهانی، بالاخره از تاریخ ۱۳۸۴/۳/۵ به عنوان عضو ناظر WTO پذیرفته شد. از اینجا به بعد طبق قوانین WTO هفت مرحله برای عضویت دائم وجود دارد که تصمیمها نیز همه در قالب کار گروه الحاقی کشورهای ناظر گرفته می شود. هر کشور عضو سازمان تجارت جهانی می تواند در صورت تمایل عضوی از کارگروه الحاقی کشورهای باشد که سودای کرسی دائمی و رسمی در ساختمان WTO را دارند.

در حال حاضر ایران نیز باید کار گروه خود را شکل دهد و با تمام اعضای دائمی گفت و گوهای تجاری را آغاز کند. کار گروهی که طبق قوانین WTO ورود دیگر کشورها در آن آزاد است. سازمان تجارت جهانی در مورد ایران نیز به وضوح اعلام کرده است که جمهوری اسلامی نمی تواند حتی از عضویت ایالات متحده در کار گروه خود جلوگیری کند اما برای رسیدن به سکوی زیست دائمی در WTO باید همواره نظر موافق تمام اعضای کار گروه را جلب کند.

خط و سیر قوانین سازمان تجارت جهانی به خوبی نشان می‌دهد که نمی‌توان از حالا کار را پایان یافته در نظر گرفت. هم‌اکنون ۳۰ کشور عضو ناظر سازمان تجارت جهانی هستند که هر کدام سال‌ها مذاکره برای عضویت دائم را تجربه کرده‌اند. به عنوان مثال الجزایر ۱۸ سال پیش به عضویت ناظر WTO پذیرفته شده است اما هنوز نتوانسته از سد توافق برای عضویت دائم عبور کند. پس از این کشور عربستان سعودی، بلاروس و اوکراین نیز از ۱۲ سال پیش در حال مذاکره برای الحاق دائمی به سازمان تجارت جهانی هستند. ویتنام، سیشل، تونگا، جمهوری دموکراتیک لائوس، اندورا، لبنان، بوسنی و هرزگوین، بوتان و کاپوردا، یمن، باهاماس، تاجیکستان، اتیوپی، لیبی، عراق، افغانستان، سریا، جمهوری مونتنگرو و سائوتام نیز دیگر کشورهایی هستند که از سال ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۵ به عضویت ناظر WTO پذیرفته شده‌اند و همچنان در انتظار هستند تا روزی نام سازمان تجارت جهانی را برای همیشه به مرزهای ملی خود ببرند.

جزئیات مراحل هفت‌گانه عضویت ایران

سازمان تجارت جهانی در یک گزارش تفصیلی به ارائه جزئیات مراحل هفت‌گانه عضویت دائم ایران در این سازمان پرداخته است.

ماده ۱۲ توافقنامه سازمان تجارت جهانی تأکید می‌کند که الحاق یک کشور به سازمان تجارت جهانی باید بر اساس ضوابط و شرایطی باشد که مورد موافقت اعضاء و شورای عمومی سازمان تجارت جهانی قرار گیرد. بنابراین گزارش، عضویت دائم یک کشور در سازمان تجارت جهانی در یک فرآیند مذاکره‌ای پذیرفته می‌شود که تا حدودی با فرآیند مذاکرات پیوستن به دیگر سازمان‌ها مثل صندوق بین‌المللی پول که به صورت خودکار انجام می‌شود، متفاوت است. سازمان تجارت جهانی تصریح کرد: از آنجایی که تصمیمات در کار گروه‌های الحاقی کشورهای عضو ناظر با اجماع تمامی اعضای

کار گروه اتخاذ می‌شود، بنابراین تمامی اعضای کار گروه الحاقی یک کشور باید مطمئن باشند که خواسته‌های آنها از کشور مورد نظر تأمین می‌شود و مسایل برجسته در مذاکرات دوجانبه با آن کشور حل شده است.

بر اساس این گزارش، هر کشور یا قلمرو گمرکی که خودمختار باشد و سیاست‌های تجاری مستقلی را رهبری کند، می‌تواند واجد شرایط عضویت دائم در سازمان تجارت جهانی باشد.

سازمان تجارت جهانی با اعلام این که جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۲۶ می سال ۲۰۰۵ میلادی به عنوان عضو ناظر این سازمان پذیرفته شد و با تشکیل کارگروه الحاقی مربوط به این کشور، فرآیند الحاق ایران به این سازمان آغاز شد، افزود: کار گروه الحاقی ایران مانند دیگر کار گروه‌ها یک رئیس خواهد داشت که این شخص پس از مشورت ایران با دیگر اعضا از بین یکی از اعضای سازمان تجارت جهانی غیر از ایران انتخاب خواهد شد که هنوز این انتخاب به وقوع نپیوسته است. این گزارش اولین مرحله الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی از هفت خوان الحاق را ارائه یادداشت نظام تجارت خارجی این کشور به کار گروه الحاقی مورد نظر اعلام کرد و افزود: دولت ایران باید تمامی جنبه‌های نظام تجاری و قانونی خود را به کار گروه الحاقی خود ارائه کند و این یادداشت پایه و اساس تصمیم‌گیری‌های بعدی کار گروه خواهد بود. در مرحله دوم، کار گروه الحاقی ایران در اولین نشست خود به بررسی این نظام تجاری می‌پردازد و کشورهای عضو کار گروه سؤالات خود را در خصوص این یادداشت از تیم مذاکره کننده ایرانی می‌پرسند و تیم ایرانی باید پاسخ مناسب را به آنها بدهد و آنها را متقاعد کند.

بر اساس این گزارش، پس از بررسی تمامی جنبه‌های نظام تجاری و قانونی ایران در کارگروه الحاقی، مرحله سوم که یکی از حساس‌ترین مرحله‌ها است، آغاز می‌شود.

کار گروه الحاقی ایران در مرحله سوم به بخش اصلی الحاق یعنی مذاکرات چند جانبه با اعضا می‌پردازد و در این مذاکرات شرایط و ضوابط الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی مشخص خواهد شد. بر اساس این گزارش، مرحله چهارم الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی که همزمان با مرحله سوم اجرا می‌شود، انجام مذاکرات دوجانبه ایران با تک تک اعضای کار گروه در خصوص توافقات تجاری دو جانبه است و در این مرحله است که ایران باید با تک تک اعضای کار گروه در خصوص امتیازها و تعهدات مبادلات تجاری کالا و خدمات و دسترسی دو کشور به بازار یکدیگر به توافق برسد. نتایج مذاکرات ایران در مراحل سوم و چهارم شامل سه سند جداگانه است که باید در مرحله پنجم به تصویب نهایی اعضای کار گروه برسد. بر اساس این گزارش، سه سند مذکور در قالب یک مجموعه اسناد الحاقی در مرحله پنجم باید در نشست پایانی کار گروه به تصویب نهایی اعضای کار گروه برسد.

سازمان تجارت جهانی مرحله ششم عضویت دائم ایران در سازمان تجارت جهانی را ارائه گزارش نهایی کار گروه به شورای عمومی سازمان تجارت جهانی و تصویب این گزارش در شورای عمومی یا نشست وزیران اعلام کرد.

سازمان تجارت جهانی در این گزارش تصریح کرده که هر کشوری که بخواهد می‌تواند در کار گروه الحاقی ایران عضو شود و در این خصوص هیچ محدودیتی وجود ندارد و ایران نمی‌تواند مانع حضور کشوری در کارگروه خود بشود و از طرفی ایران باید موافقت تمامی اعضای کار گروه خود را در خصوص مبادلات تجاری جلب کند، بنابراین در صورتی که آمریکا بخواهد عضو کار گروه الحاقی ایران بشود، ایران باید موافقت این کشور را نیز جلب کند و از طرف دیگر با توجه به اینکه تصمیم‌ها در کار گروه به صورت اجماعی اتخاذ می‌شود، اگر آمریکا عضو کار گروه الحاقی ایران بشود، می‌تواند همانند گذشته مانع عضویت دائم ایران در سازمان تجارت جهانی شود.

تبعات (منافع و مضار) پیوستن ایران به سازمان تجارت جهانی

الف - منافع پیوستن به سازمان تجارت جهانی

- ۱- دسترسی آسانتر به بازارهای جهانی.
- ۲- افزایش قدرت چانه زنی، اخذ امتیاز و قدرت مانور در دهکده جهانی.
- ۳- جذب بیشتر سرمایه گذاری خارجی و انتفاع از آثار مثبت آن.
- ۴- امکان استفاده از مشاوره ها، کمکها، خدمات فنی و سیستمهای سازمان تجارت جهانی در چارچوب مقررات سازمان تجارت جهانی جهت حل اختلافات تجاری.
- ۵- بهبود وضعیت حقوق مالکیت در ایران.
- ۶- توسعه صادرات ایران بخصوص در محصولاتی که مزیت نسبی در تولید آنها وجود دارد - همچون کالاهای کشاورزی، منسوجات و پوشاک، صنایع غذایی و ... - حفظ موقعیت صادراتی کشور در تولید این قبیل محصولات سنتی مانند فرش و بهره گیری از تسهیلاتی که برای بعضی از صنایع و محصولات کشورهای در حال توسعه در نظر گرفته شده است.
- ۷- ارتقای کیفی محصولات تولیدی داخلی به سبب لزوم رعایت استانداردهای بین المللی به دلیل وجود و افزایش رقیبان در بازار.
- ۸- امکان افزایش درآمدهای مالیاتی کشور با حذف موانع غیر تعرفه ای و تبدیل آنها به موانع تعرفه ای.

- ۹- اصلاح و به هنگام شدن قوانین توسعه صادرات و جلوگیری از تغییر مکرر این قوانین و در نتیجه نظم یافتن امور گمرکی و تشویق صادرات.
- ۱۰- اجبار دولت به گسترش حیطه عملکرد بخش خصوصی و جدیت بیشتر در خصوصی سازی و در نتیجه دستیابی به اثرات مثبت حاصل از آن.
- ۱۱- اصلاح و بهبود سیستمهای حمایتی در کشور - که یکی از نقاط ضعف در زمینه فعالیتهای تولیدی و اقتصادی می باشد - و لزوم پابندی دولت به این سیستمها.

ب - مضار پیوستن به سازمان تجارت جهانی

- ۱- افزایش واردات ناشی از برداشتن موانع غیر تعرفه ای و حذف کنترلهای ارزی و زیان حاصل از آن با توجه به کمبود منابع ارزی.
- ۲- امکان کسری زیاد در تراز بازرگانی به دلیل افزایش واردات پیش از افزایش صادرات و به دلیل عدم امکان استفاده مؤثر از کنترل واردات و مهار نرخ ارز در هنگام بی ثباتی اقتصادی و سنتی ماندن ساختار تولید و صادرات کشور در کوتاه مدت و میان مدت.
- ۳- امکان ورشکستگی بنگاههای اقتصادی در بخشهای کشاورزی، صنعت و خدمات و پیامدهای ناشی از آن؛ از قبیل افزایش میزان بیکاری در نتیجه کاهش تولید صنایع و کارخانجاتی که دارای محصولات قابل رقابت نیستند، بدتر شدن وضعیت توزیع درآمدها در کشور و پرداخت هزینههای هنگفت بابت تولید کالاهای مشمول حقوق مالکیت.

اقدامات ایران برای پیوستن به WTO

ایران برای اینکه بتواند به سازمان تجارت جهانی ملحق شود و پیوستن او همراه با موفقیت باشد، باید تدابیری اتخاذ نماید. از جمله این تدابیر و شرایط می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱- بستر سازی قانونی از طریق بازنگری در برخی قوانین مورد نظر قانون اساسی فاقد سرمایه‌گذاری خارجی، بیمه، بانکداری، گمرک، مالیات، و ... و تطبیق آنها با قوانین و مقررات سازمان تجارت جهانی.
- ۲- بستر سازی اقتصادی از طریق شناخت پتانسیل در مزیت‌های نسبی بالقوه و بالفعل در بخش‌های عمده اقتصادی و افزایش قدرت رقابت محصولات صادراتی کشور.
- ۳- مشارکت در مذاکرات سازمان تجارت جهانی از طریق مطالعات مستمر و تحقیقات دقیق اقتصادی، حقوقی توسط گروه کاری منسجم و متخصص به گونه‌ای که آگاهی‌های لازم اقتصادی، حقوقی نسبت به مفاد موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی توسط این گروه وجود داشته باشد تا در مواقع ضروری با دیدگاهی روشن نسبت به مسائل حضور در مذاکرات جهانی بصورت مؤثر اقدام شود.
- ۴- توانایی بنگاهها در عرضه محصولات با کیفیت برتر و از لحاظ قیمتی قابل رقابت با محصولات مشابه در بازارهای جهانی.
- ۵- وجود ظرفیت اضافی برای صادرات کالاهای صنعتی و بالا بودن سهم این قبیل صادرات در کل صادرات غیر نفتی کشور.
- ۶- برخورداری کشور از ثبات اقتصادی در سطح کلان.
- ۷- هماهنگی سیاست‌های پولی، مالی، ارزی و تجاری کشور.

- ۸- وجود تشکیلاتی به منظور سازماندهی بازار صادرات و با هدف ایجاد زمینه لازم برای رشد صادر کنندگان حرفه ای و خیره.
- ۹- برخورداری از نظام گمرکی کار آمد برای تسهیل ورود و خروج کالاها و ثبت آماری آنها.
- ۱۰- برخورداری از کارشناسان خبره در شناخت موضوعهایی که در سازمان تجارت جهانی مطرح می شود و نیز متبحر در فن رایزنی و چانه زنی در مذاکرات تجاری و تعرفه ای.
- ۱۱- برخورداری از کارشناسانی که بخوبی از وضعیت اقتصادی موجود کشور مطلع باشند، بطوریکه بتوانند پیامدهای تصمیم گیریهای مختلف در سازمان تجارت جهانی را بر بخشهای اقتصادی بدرستی ارزیابی کنند.
- ۱۲- برخورداری از نظام آماری دقیق و روزآمد به منظور اطلاع از وضعیت اقتصادی کشور در هر لحظه از زمان.
- ۱۳- وجود سازمانی واحد که در برقراری ارتباط با سازمان تجارت جهانی، وزارتخانه ها و بخش خصوصی کشور تام الاختیار باشد و در عین حال قابلیت اتخاذ تصمیماتی هماهنگ با سیاستهای کلان و سیاستهای تجاری کشور را دارا باشد.

تجزیه و تحلیل

مخالفان سازمان تجارت جهانی معتقدند، هر کشوری بخصوص کشورهای توسعه نیافته اگر به سازمان تجارت جهانی بپیوندد، وضع تراز پرداخت های آن کشور وخیم تر می شود، فرهنگ مصرف گرایی و تجمل گرایی رواج می یابد، صنایعی که به حمایت های دولتی وابسته اند، از بین می روند، ضریب امنیت کشور به علت تشدید کاری کاهش پیدا می کند، بخش کوچکی از صنایع کشور وارد شرایط جدید جهانی می شوند، تغییر

برخی اصول قانون اساسی کشورها را در پی دارد، به علت عدم توان رقابت صنایع داخلی بحران اشتغال شدت می یابد، به اقشار آسیب پذیر بر اثر قطع یارانه ها فشار طاقت فرسای اقتصادی وارد می شود، با خارج شدن محصولات صنعتی، خدماتی و کشاورزی از گردونه رقابت، اعتماد به نفس از بین می رود و سرخوردگی پدید می آید.

از سوی دیگر موافقان WTO معتقدند پیوستن به این سازمان، منابع ارزی را از تنوع برخوردار می کند. به دلیل عدم مواجهه با قوانین زودگذر، اقتصاد کشور قانونمند می شود. نهاد دولت، مدیریتی و مدیریت از حالت دولتی خارج می شود، به علت اهمیت یافتن توسعه صادرات، دستیابی به بازار، راحت تر انجام میگیرد، به علت افزایش کارآیی در بلندمدت، تخصیص بهینه عوامل تولید صورت می پذیرد، شرایط ایده آل برای مصرف کننده از طریق خرید ارزان و با کیفیت مطلوب فراهم می شود. شرایط ایده آل برای تولید کننده از طریق تهیه مواد اولیه و مرغوب برای تولید محصول نهایی به وجود می آید، با وارد شدن به این سازمان، از تبعات عدم الحاق و انزوای جهانی از دنیای تجارت مصون خواهیم ماند، بدنه دولت به علت واگذاری اکثر امور اقتصادی به بخش خصوصی کوچکتر و در نتیجه کارآمدتر می شود، چون تنها راه بقای تولید کننده منوط به رقابت با تولیدکنندگان دیگر داخلی و خارجی است، کیفیت کالاها مرغوب و هزینه تمام شده کاهش خواهد یافت، رقابت آزاد و لزوم بقا منجر به نوسازی تجهیزات کارخانه ها و منابع تولیدی، تطبیق با محیط و انعطاف پذیری، پرورش پرسنل و کارکنان کارآمد و بهبود مدیریت خواهد شد، جذب سرمایه گذاری خارجی بیشتر و انتفاع از آثار مثبت آن، گسترش حیطه عملکرد در بخش خصوصی و ارتقای کیفی محصولات تولیدی کشور به سبب لزوم رعایت استانداردهای بین المللی را در پی دارد و امکان افزایش درآمدهای مالیاتی کشور با حذف موانع غیرتعرفه ای و تبدیل آن به موانع تعرفه ای و اصلاح و بهبود سیستم های حمایتی کشور را در پی خواهد داشت. با این

توضیحات می توان گفت، جهانی شدن اقتصاد با ارزشها و هنجارهایی که دارد، نوعی روابط اقتصادی را پدید آورده که دولتها از جمله ایران را نسبت به فرآیندهای اقتصادی جهانی متعهد ساخته است. طرز تلقی دولت از سیاست خارجی موجب موضعی مبتنی بر همکاری، هم به لحاظ منطقه ای و هم به لحاظ بین المللی شده است.

پس از حدود ۲ دهه جمهوری اسلامی ایران بر اثر فشار نیروهای جهانی شدن اقتصاد ناگزیر است به منظور حفظ جایگاه خود در اقتصاد سیاسی بین الملل و نیز تضمین رونق اقتصادی در سیاست خارجی خود تعدیل کند. محور برنامه ریزی جدید اقتصادی کردن سیاست خارجی و نگرش اقتصادی به تحولات بین المللی یکی از ملزومات پذیرش روند جهانی شدن است. منطق اقتصادی در سیاست خارجی، منافع جدیدی در منطقه و جهان برای ایران پدید خواهد آورد و این منافع درهای جدیدی را بر کشور میگشاید. برنامه ریزی جدید سیاست خارجی نیاز به هماهنگی و مشارکت بخش اقتصادی کشور دارد. دیگر سیاست و امنیت نمی تواند تنها ملاکهای برنامه ریزی سیاست خارجی باشد. اقتصاد و فرهنگ از اهمیت روزافزونی در سطح جهان برخوردار شده اند و تعیین کنندگی آنها در سیاست جهانی قابل قیاس با سالهای جنگ سرد نیست.

کناره گیری از روند جهانی شدن اقتصاد، به مفهوم صرف نظر کردن از سرمایه و تکنولوژی خارجی، عدم رعایت استانداردها و قواعد بین المللی و چشم پوشی از امتیازاتی است که در این نظام وجود دارد. در این شرایط نه تنها فاصله تکنولوژیکی ما با جهان افزایش خواهد یافت بلکه با کاهش سرمایه گذاری در کشور و تولید برای بازار محدود داخلی به عوض بازار گسترده جهانی موقعیت اقتصادی و افزایش فاصله تکنولوژیک کشور با جهان باید منتظر تضعیف موقعیت سیاسی و امنیتی کشور در منطقه و جهان بود؛ چرا که یک اقتصاد ضعیف قادر به تضعیف نظام امنیتی خود نخواهد بود و

در عرصه سیاسی نیز به دلیل حاشیه ای شدن و نبود منابع اقتصادی خارجی، موقعیت کشور در عرصه سیاسی تضعیف خواهد شد.

دور ماندن روند جهانی شدن اقتصاد به دلایل مختلف از قبیل عدم بهره گیری از سرمایه و فناوری خارجی، محرومیت از تخفیفات و امتیازات تعرفه ای، بالا بودن نسبی هزینه مبادلات و کاهش تقاضا برای کالاها و خدمات قابل صدور کشور به کاهش موقعیت رقابتی منجر و موجب افزایش وابستگی کشور به درآمدهای بی ثبات و پایان پذیر نفتی خواهد شد. کاهش سرمایه گذاری خارجی و محرومیت نسبی در دستیابی به بازارهای جهانی نیز باعث کاهش رشد تشکیل سرمایه در کشور می شود و در بلندمدت کاهش رشد ذخیره سرمایه در کشور به کاهش رشد اقتصادی بالقوه و افزایش نرخ بیکاری و فقر منجر خواهد شد.

مطالعات نشان می دهد کشورهایی که درجه آزادی و باز بودن اقتصاد آنها بالاتر است، از رشد اقتصادی و درآمد سرانه بالاتری برخوردارند. دور ماندن از روند جهانی شدن از طریق عدم پذیرش و اعمال قواعد جهانی در زمینه حقوق مالکیت فکری به عدم جذب سرمایه های خارجی منجر خواهد شد تا سرعت تحولات تکنولوژیکی در کشور به مراتب کندتر از سرعت تحول آن در جهان باشد.

بسته بودن نسبی اقتصاد نیز برای تولیدکنندگان داخلی انگیزه چندانی برای ارتقای فناوری باقی نمی نهد. در نتیجه شکاف تکنولوژیکی موجود عمیق تر خواهد شد.

دکتر محمد خوش چهره، نایب رئیس کمیسیون اقتصادی مجلس شورای اسلامی در رابطه با رفع موانع برای پذیرش ایران در WTO می گوید: «برای بسیاری صاحب نظران مشخص بود که الحاق ایران به سازمان های جهانی مطلوب بیشتر این سازمان هاست؛ چرا که با به عضویت درآمدن یک کشور در حال توسعه در سازمان های جهانی، تعهدات و الزاماتی متوجه آنها می شود که آنها را تحت قواعد و شرایط بازی مورد

نظر کشورهای قوی تر و سازمان های جهانی درمی آورد.» وی می افزاید: «اگرچه پیوستن ایران به WTO به ظاهر دستخوش جریانات سیاسی شد و این گونه تعبیر شد که آمریکا در پشت قضیه مخالف است ولی تحلیل برخی صاحب نظران این بود که در ایران انسجام لازم درباره پیوستن به سازمان تجارت جهانی به جهت این که می تواند مصالح ملی را حفظ یا تهدید کند، وجود ندارد.»

محمد نهاوندیان رئیس مرکز ملی جهانی شدن می گوید: عضویت ایران در این سازمان مانند بسته ای است که در آن هم فرصت وجود دارد، هم چالش.

وی معتقد است با عضویت کشورمان در سازمان تجارت جهانی بازار گشایش صادراتی رخ می دهد و بنگاه های اقتصادی کشور نیز زمینه حضور در بازار بین المللی را پیدا خواهند کرد. وی البته تاکید میکند که نیل به اهداف فوق مستلزم رعایت یک سری الزامات رفتاری و اصولی است. ما ابتدا باید ببینیم چه داریم و اجبارها و اختیاراتمان کدام است. ابتدا باید توانمندی های کشور به درستی شناسایی شوند. اگر ما اطلاع دقیقی نداشته باشیم، اساساً نمی توانیم وارد هیچ بازاری شویم. سوالی که درباره اقتصاد ایران مطرح می شود این است که شیوه مسلط تولید در ایران چیست. شیوه تولید ما شیوه تولید فنودالی، سوسیالیستی یا سرمایه داری کلاسیک نیست و باید بررسی کرد و جواب داد که شیوه تولید مسلط ما چیست. همه کشورها سیاست کاملاً مشخصی در خصوص حمایت از تولید و واردات دارند. در واقع همواره سیاست هدفمندی درباره تعامل با کشورهای دیگر بویژه در زمینه واردات وجود دارد که این سیاست در ایران دیده نمی شود. روبه رو شدن با مساله جهانی شدن یا جهانی سازی در گرو مطالعه دقیق و جامع درباره اقتصاد ایران در همه بخشها اعم از کشاورزی، صنعت و معدن و بازرگانی و خدمات است. ما باید اجبارها و امکان ها را همراه هم مورد بررسی قرار دهیم و از طریق کندوکاو جامع در همه مراحل تولید، مصرف و توزیع، شیوه تولید خود را مشخص

کنیم. فقط در این صورت می توانیم امکانات و نیازهای خود را شناسایی کنیم و آن گاه تصمیم بگیریم وارد فلان سازمان یا نهاد بشویم یا نه.

منابع و ماخذ

۱. درخشان، مسعود. مهرآرا، محسن. نگاهی به مسائل اقتصاد ایران. مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی شماره ۱۶ ۱۳۸۳.
۲. مجلس و پژوهش. مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی شماره ۴۳ بهار ۱۳۸۳.
۳. امید بخش ، اسفندیار ، پیوستن به سازمان تجارت جهانی .روزنامه اطلاعات. شماره ۱۳۷۹/۵/۲۱۹۶۶،۳.
۴. دژپسند، فرهاد. عبدیان مسعود. منابع و مضار و پیوستن به سازمان تجارت جهانی، مجله برنامه و بودجه سازمان برنامه و بودجه شماره ۱۳ و ۱۴ اردیبهشت و خرداد ۱۳۷۶.
۵. راهنمای سازمان ملل متحد (۲). مصفا، نسرين و شایگان فریده صادقی حقیقی ، دیدخت. مدرسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه . ۱۳۷۴.
۶. گاهنامه اقتصاد ایران، خطیبی ، مهدی. مقاله تأسیس وتو. شماره ۱۳۷۸. ص ۴
7. www.WTO.org